

УДК 334.012.82

Шелегеда Б. Г.,

д-р. екон. наук, професор кафедри менеджменту і господарського права

Колобова В. В.,

*аспірант, асистент, кафедра менеджменту і господарського права,**ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

На основі аналізу концепцій провідних науковців визначено та обґрунтовано особливості інтеграції вітчизняних промислових підприємств. У статті розкрито сутність та зміст інтеграційного розвитку як динамічного процесу різних форм взаємодії економічних суб'єктів на всіх рівнях управління господарською діяльністю. Разом із тим встановлено – існує взаємообумовленість процесів інтеграції з концентрацією капіталу та виробництва, а також із розвитком спеціалізації або галузевої диверсифікації. Акцентується увага на тому, що у процесі інтеграційного розвитку економічні суб'єкти знаходяться у постійному пошуку нових форм взаємодії. При цьому більшість інтегрованих компаній одночасно використовують вертикальні і горизонтальні зв'язки із домінуванням одного типу, що здатні трансформуватися відповідно до динамічних процесів в економічному середовищі. На декількох практичних прикладах доводиться, що вітчизняні провідні компанії здебільшого використовують вертикально-інтегровану модель бізнесу, завдяки чому здобувають вагомі стратегічні переваги та займають стійкі лідируючі позиції на національному і міжнародному ринках.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційний розвиток, промислове підприємство, концентрація, галузева диверсифікація, спеціалізація.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИНТЕГРАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Шелегеда Б. Г., Колобова В. В.

На основе анализа концепций ведущих ученых определены и обоснованы особенности интеграции отечественных промышленных предприятий. В статье раскрыта сущность и содержание интеграционного развития как динамического процесса различных форм взаимодействия экономических субъектов на всех уровнях управления хозяйственной деятельностью. Вместе с тем установлено – существует взаимообусловленность процессов интеграции с концентрацией капитала и производства, а также с развитием специализации или отраслевой диверсификации. Акцентируется внимание на том, что в процессе интеграционного развития экономические субъекты находятся в постоянном поиске новых форм взаимодействия. При этом большинство интегрированных компаний одновременно используют вертикальные и горизонтальные связи с доминированием одного типа, способные трансформироваться в соответствии с динамическими процессами в экономической

среде. На нескольких практических примерах доказывається, что отечественные ведущие компании в основном используют вертикально-интегрированную модель бизнеса, благодаря чему получают весомые стратегические преимущества и занимают устойчивые лидирующие позиции на национальном и международном рынках.

Ключевые слова: интеграция, интеграционное развитие, промышленное предприятие, концентрация, отраслевая диверсификация, специализация.

CONCEPTUAL BASES OF INTEGRATION DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Shelegeda B., Kolobova V.

Based on the analysis of concepts of leading scientists have been identified and substantiated especially the integration of domestic enterprises. The article reveals the essence and the content of the integration development as a dynamic process of interaction between different forms of economic actors at all levels of economic activity. At the level of individual enterprises the integration process should be understood as a certain transition to a new state of business, which is accompanied by the emergence of the interconnections of integrated production elements and potential strategic opportunities that contribute to enhancing the effective operation of integrated participants. At the same time it was established - there is interdependence of the processes of integration with the concentration of capital and production, as well as with the development of specialization or industry diversification. Because, firstly, the concentration, in its economic sense, finds its expression in the establishment between the individual independent enterprises stable integration interconnections. Secondly, the growth of technological capacity, which determines the level of concentration on the one hand, creates the need for the integration of economic agents, sync technological renovation of production, on the other hand, the integration provides increased concentrations, opening reserve of specialization. Third, within the framework of the establishment of integration ties between independent economic entities, the concentration has the opportunity to develop further along the path of specialization. Attention is drawn to the fact, that in the process of integration of economic actors are in constant search of new forms of interaction. Herewith, majority of integrated companies contemporaneously used vertical and horizontal ties to the dominance of one type that can be transformed in accordance with the dynamic processes in the economic environment. On several practical examples was proved that domestic leading companies mainly use a vertically integrated business model, whereby achieves a significant strategic advantage and holds a leading position.

Keywords: integration, integration development, industrial enterprise, concentration, industry diversification, specialization.

Постановка проблеми. В умовах високої динамічності розвитку ринку та загострення конкурентної боротьби для сучасного бізнесу особливої актуальності набувають питання щодо пошуку ексклюзивних стратегічних переваг, які ґрунтуються на провідних ефективних формах кооперації та співпраці. Інтеграційні процеси дозволяють підприємствам об'єднувати зусилля у боротьбі за ринок та ресурси, усуваючи конкуренцію на проміжних стадіях виробництва. Через це багатьма підприємцями на сьогоднішній день усвідомлюється необхідність і значення кооперації та інтеграції від формування багатоскладних

технологічних підприємств до входження у різні об'єднання, зокрема міжнародні, що значною мірою впливає на активізацію розвитку підприємництва. Розширення інтеграційних зв'язків між конкурентами, постачальниками і споживачами, прогрес у сфері інформатики та автоматизації виробництва й управління змінюють традиційні уявлення про межі суб'єктів господарювання, розширюють потенціальні можливості кожного з окремих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція у фундаментальних наукових працях розглядається як складне, багатоаспектне, багаторівневе явище [1;2]. Зокрема інтеграція вирізняється: на рівні відокремлених виробничо-господарських суб'єктів, регіонів окремо взятої країни, на міжнародному рівні, що передбачає інтеграцію національних господарств двох чи більше країн, а також на рівні глобального світового простору. Виділяється ще і міжгалузєва інтеграція, що може формуватися як у межах національної економіки, так і господарств декількох прикордонних країн. У той же час, зазначається, що всі існуючі рівні інтеграції утворюють складну ієрархічну систему, де кожен наступний рівень є підсистемою більш високого порядку, що, у свою чергу, включає до себе систему більш низького порядку. Але основною ланкою зазначеної системи виступає інтеграція виробництва, оскільки, по-перше, є базою територіальної інтеграції, по-друге, становить основу інтернаціоналізованого відтворювального циклу.

Поняття інтеграції з позиції системного підходу означає стан зв'язаності окремих диференційованих частин та визначається як внутрішня єдність системи. У вітчизняній науковій економічній літературі термін інтеграція вживається для позначення об'єднання суб'єктів економіки, точніше об'єднання їх господарських, економічних та інституціональних властивостей, поглиблення взаємодії та розвитку зв'язків між ними для досягнення певної економічної вигоди [3]. За думкою І. А. Фрунзе, інтеграція здійснюється з метою створення економічної системи нової якості, функціонування якої дозволить забезпечити зростання ефективності діяльності та конкурентоспроможності учасників об'єднання, зокрема при перманентних змінах внутрішніх та зовнішніх чинників. Натомість, А. М. Гатаулін характеризує інтеграцію як організаційну форму взаємопов'язаної співпраці певної кількості підприємств і організацій різних сфер економічної діяльності, в основі якої є суспільний поділ праці, спеціалізація і кооперація [4]. Найбільш змістовне значення поняттю інтеграції надається у словнику економічних термінів, де вона визначається як розширення та поглиблення виробничо-технологічних взаємозв'язків між підприємствами, спільне використання ресурсів, об'єднання капіталів та створення сприятливих умов для здійснення економічної діяльності.

Визначальну роль у розумінні суті та змісту інтеграції господарюючих суб'єктів займають міркування про різні фази та ступені інтеграції, взаємодії поняття інтеграції з процесом, розвитком і прогресом.

Так, у науковій праці В. Енгельгардта «Інтегралізм – шлях від простого до складного у пізнанні явищ» було вперше здійснено спробу розкрити природу інтеграції через три ступені, а саме: виникнення системи зв'язків між частинами; втрата частинами своїх початкових ідентифікаційних якостей при входженні до складу цілого; поява у виникаючої цілісності нових властивостей, обумовлених як властивостями частин, так і виникненням нових систем міжчастних зв'язків. Засновником теорії організації А. Богдановим було виділено фази, що властиві «технологічному переходу форм», тобто інтеграції, яка характеризується, по-перше,

невизначеністю, по-друге, системною диференціацією, коли відбувається поляризація елементів системи та збільшення їх різноманітності, по-третє, це процес системної консолідації з цілісним оформленням єдиного новоутворення [2].

Економіст, фахівець в області диференціації та інтеграції у промисловості Е.Ф. Герштейн пропонує відокремити чотири ступені розвитку інтеграції, а саме: встановлення зв'язків між окремими виробничо-господарськими одиницями; поглиблення, посилення, надання систематичного характеру існуючим зв'язкам; збільшення кількості зв'язків і встановлення нових; поява нових інтеграційних (цілісних) властивостей в системі, узгодження зв'язків між виробничими елементами, зміна структури системи [5]. Кожен перехід до наступної стадії розвитку інтегрованих систем супроводжується появою системних якостей, що підвищують ефективність інтеграційного утворення за рахунок досягнення позитивного синергетичного ефекту.

Влучним є зауваження А.А. Попова про те, що процес інтеграції слід розглядати як злиття в єдине ціле раніше диференційованих виробничих підсистем, що призводить у результаті до нових якісних і потенційних можливостей цієї цілісності, а також змін властивостей окремих складових [2]. Подібної думки дотримується й А.А. Пилипенко, який стверджує, що процес інтеграції визначає стадії об'єднання складових частин в певному проміжку часу, їх трансформацію відповідно до змін, які відбулися в самій системі [3]. Отже, інтеграцію слід розглядати як розвиток, своєрідну реакцію на зміни, що відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищі системи. Відновлення здійснюється шляхом перетворення складових елементів системи, наділення їх новими емерджентними якостями.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається значний інтерес економічної науки до змісту інтеграційного процесу, при цьому особливого значення набувають проблеми інтеграційного розвитку вітчизняних промислових підприємств в нових умовах економічного середовища, їх адаптації до нових ринкових можливостей як на національному рівні, так і за кордоном.

Метою статті є виявлення та обґрунтування концептуальних основ інтеграційного розвитку вітчизняних промислових підприємств на основі аналізу теоретичних положень провідних вітчизняних та зарубіжних науковців.

Основні результати дослідження. Аналіз теоретичних підходів до визначення інтеграції у зв'язку із процесом та розвитком економічних систем [2; 3; 5], дозволяє розкрити суть інтеграційного процесу на рівні окремих підприємств, під яким слід розуміти певний перехід до нового стану підприємництва, що супроводжується виникненням взаємозв'язків інтегрованих виробничих елементів та потенційних стратегічних можливостей, сприяючих підвищенню ефективності функціонування інтегрованих суб'єктів.

Провідні дослідники пов'язують інтеграцію з кінцевим ступенем розвитку процесів концентрації та диверсифікації виробництва. Стверджується, що концентрація виробництва, як і розвиток кооперації, відповідає стадії посилення зв'язків між елементами системи у процесі інтеграції, а також диверсифікації виробництва, наслідком якої є укрупнення підприємств та утворення нових промислових складних підсистем [5].

При дослідженні великомасштабного виробництва виявляється, що в основі процесу інтеграційних утворень покладені тенденції не тільки концентрації, а й спеціалізації виробництва. Оскільки, по-перше, концентрація, в її економічному сенсі, знаходить своє

вираження у встановленні між окремими самостійними підприємствами стабільних інтеграційних взаємозв'язків; по-друге, зростання технологічного потенціалу, який визначає рівень концентрації, з одного боку, породжує необхідність інтеграційного розвитку господарюючих суб'єктів, синхронізації технологічного оновлення виробництв, з іншого боку, інтеграція забезпечує збільшення концентрації, відкриваючи резерв спеціалізації; по-третє, в рамках встановлення інтеграційних зв'язків між самостійними суб'єктами господарювання, концентрація має можливість розвиватися далі по шляху спеціалізації.

Основні підходи до кількісного виміру рівня концентрації наведені у [6]. Так, до першої групи віднесені абсолютні величини (обсяг випуску, вартість виробничих засобів, чисельність працівників тощо), які відображають лише якусь одну сторону концентрації і не можуть містити об'єктивну і комплексну оцінку даному процесу. До другої – показники структури, що передбачають узагальнюючу оцінку відносних показників структури (табл. 1). І до третьої – показники математичної статистики (індекс концентрації, індекс Херфіндаля-Хіршмана, індекс Розенблюта та ін.).

Таблиця 1. Металургійна галузь у структурі промисловості України, %

Показник	2007	2008	2009	2010	2013
Кількість підприємств	7,8	8,0	8,0	8,3	8,6
Виробництво продукції за рік	15,2	19,3	16,8	18,6	18,5
Численність промислово-виробничого персоналу	12,5	12,5	11,9	11,7	10,8
Вартість основних засобів	12,1	13,6	13,7	12,6	10,4
Індекс виробництва продукції, що припадає в середньому на одне підприємство	2,0	2,4	2,1	2,2	2,1
Індекс численності промислово-виробничого персоналу, що припадає в середньому на одне підприємство	1,6	1,6	1,5	1,4	1,3
Індекс вартості основних засобів, що припадає в середньому на одне підприємство	1,6	1,7	1,7	1,5	1,2

Джерело: [7]

Наведені дані свідчать про те, що металургійна галузь у промисловій структурі України за показниками виробництва продукції та вартості основних засобів характеризується не критичним, тобто середнім рівнем концентрації. При цьому необхідно враховувати, що показники структури кількісно вимірюють лише окремі складові виробничих ресурсів, а тому, проявляють ті ж недоліки, що і абсолютні величини.

Отже, створення складних за організаційною структурою промислових підприємств чи їх об'єднань, які в країнах з ринковою економікою виступають основою для інтернаціоналізації виробництва та економічного розвитку, відбувається через інтеграцію капіталів і виробничих фондів. Процеси інтеграції виявляються, перш за все, у формі концентрації та централізації капіталу, концентрації виробництва, а також галузевої диференціації.

Металургія належить до основних галузей національного господарства України, що забезпечує близько 1/5 від загального ВВП країни та має економічну вагу і в міжнародному виробництві металопродукції, замикаючи ТОП-десятку світових виробників сталі з часткою в загальносвітовому випуску більше ніж 2%.

Прикладом вузькоспеціалізованого підприємства є ПАТ «Електрометалургійний завод

«Дніпрспецсталь» ім. А.М.Кузьміна», власний капітал якого на кінець 2013 р. становив 50,3 млн. грн., питома вага виробництва сталі складає близько 90% від загального обсягу виробленої продукції [8]. Зазначеному підприємству вдалося зберегти стабільну конкурентну позицію на ринку за рахунок того, що воно є провідним виробником спеціальних сталей і сплавів в Україні та забезпечує машинобудування, суднобудування, авіакосмічну, автомобілебудівну, нафтогазодобувну галузі.

Натомість, ПАТ «Донецьксталь» – металургійний завод» є прикладом успішної диверсифікації, оскільки розвивається не тільки за рахунок виробництва металопродукції (частка виробництва чавуну станом на кінець 2013р. – 47%), але ще і шляхом переробки вугілля (частка виробництва вугільного концентрату станом на кінець 2013р. – 48%) на своїй збагачувальній фабриці. Власний капітал підприємства на кінець 2013 р. склав 3165,8 млн. грн., а питома вага випуску чавуну у загальному обсязі металопродукції національної промисловості становила 1,9% [8].

Інтеграційний процес є багатограним, а тому у розвитку за різними напрямками може приймати різноманітні форми в залежності від чого розрізняють два основних типу інтеграції – горизонтальну та вертикальну (табл.2), всі інші є похідними з означених. Окрім того, це можуть бути союзи (альянси, угруповання) економічного, виробничого, фінансового, торговельного та іншого характеру. При включенні будь-якої організаційної структури в інтеграційний процес особливого значення набувають гнучкий перехід із однієї форми в іншу та можливість швидкого створення нових інтеграційних союзів й альянсів. Це, в свою чергу, відкриває стратегічний простір для суб'єкта щодо господарської взаємодії, створює можливість своєчасного перегрупування сил, тобто дезінтеграції, для виходу на новий рівень розвитку.

Необхідно відзначити, що у реальній практиці буває важко однозначно віднести взаємодіючих суб'єктів господарювання до тої чи іншої форми інтеграції. Тим паче, що ця взаємодія може мати тимчасовий характер та виникати як реакція на ринкову кон'юнктуру або екстремальну (економічну, техногенну тощо) ситуацію. Отже більшість великих інтегрованих компаній мають симбіоз вертикальних і горизонтальних зв'язків із домінуванням якогось одного типу, здатних трансформуватися відповідно до змін в економіці

До великомасштабних інтегрованих виробничих систем у гірничо-металургійному комплексі України відносяться:

–транснаціональна металургійна компанія «Індустріальний союз Донбасу». провідний виробник сталі у регіоні Центральної та Східної Європи, яка входить до трійки лідерів сталеливарної промисловості України, а також до числа 30 найбільших металургійних компаній світу за версією Міжнародного інституту чавуну та сталі (International Iron and Steel Institute). До складу компанії «ІСД» входить два металургійних комбінату, коксохімічний завод та металургійні активи за кордоном [8]. Слабкою стороною в позиції групи підприємств на ринку металопродукції є відсутність власної бази коксівного вугілля, тобто ІСД є інтегрованою компанією неповного циклу виробництва;

–міжнародна вертикально-інтегрована гірничо-металургійна компанія «Метінвест», що управляє кожною ланкою у виробничому ланцюгу створення вартості від видобутку залізорудної сировини і вугілля до виробництва напівфабрикатів і готової металопродукції.

До структури групи Метінвест входять 11 металургійних та 6 видобувних підприємств, що знаходяться в Україні, Європі та США. Завдяки вертикально-інтегрованій бізнес-моделі і значним запасам ресурсів, Метінвест на 75% задовольняє свої потреби в якісних марках вугілля і в двічі перекиває їх в залізорудній сировині для виробництва сталі. Консолідований власний капітал компанії Метінвест на кінець 2013р. склав 86679 млн. грн., доля випуску сталі становила більше 40% від національного виробництва сталі [8];

–вертикально-інтегрована металургійна та гірничодобувна компанія «Євраз» з активами в Росії, Україні, США, Канаді, Чехії, Італії, Казахстані та Південній Африці. Компанія входить у 20-ку найбільших виробників сталі в світі. Власна база залізної руди та коксівного вугілля практично повністю забезпечує внутрішні потреби компанії. До активів Євразу в Україні входять: ПАО «Євраз – ДМЗ ім. Петровського», рудник «Євраз Суха Балка» та ПАО «Євраз Баглейкокс». За підсумками 2013 р. обсяг виробленої сталі склав 1,2 млн. т., а це приблизно 1,4% від загального обсягу випуску металопродукції в Україні. Консолідований власний капітал компанії «Євраз» на кінець 2013р. становив 49167 млн. грн [8].

Таблиця 2. Порівняльна характеристика основних типів інтеграції

Критерій порівняння	Горизонтальна інтеграція	Вертикальна інтеграція
Галузева суміжність	Одна галузь	Різні галузі
Однорідність виробленої продукції	Однорідність продукції чи стадій виробництва	Різноморідність продукції
Однорідність бізнес-процесів	Ідентичність бізнес-процесів	Кумулятивність бізнес-процесів
Ринкова ефективність	Підвищення ефективності за рахунок ефекту масштабу та використання прогресивного досвіду	Зниження додаткових витрат на різних етапах виробничого процесу
Економічна ефективність	Збільшення долі ринку, єдина збутова і маркетингова політика	Підвищення рівня конкурентоспроможності за рахунок зниження собівартості – ціни та посилення контролю за якістю
Ризики	Зниження підприємницької активності	Ослаблення гнучкості, підвищення витрат

Джерело: [9]

Активізація інтеграційних процесів на рівні національної економіки відбувається у відповідності з загальноекономічними тенденціями розвитку світової економіки. Особливе місце у цьому процесі займають транснаціональні компанії (ТНК), що сконцентрували значну частку економічного потенціалу всього світу, діяльність яких поширюється на всі сфери економічного життя, перетворюючи їх на одну з рушійних сил розвитку сучасної економіки. Так, за даними ООН нараховується біля 60 тисяч материнських транснаціональних компаній, що контролюють біля 450 тисяч дочірніх підприємств та відділень за кордоном. Разом із тим, до 60% торгівлі та інвестицій у промисловому секторі проходить саме через транснаціональні та міжнародні компанії [10], а основна їх частина належить державам із сильними, стабільними економіками, насамперед США, країнам

Європейського Союзу та Японії.

Висновок. Таким чином, з урахуванням розглянутих концепцій провідних науковців під інтеграційним розвитком необхідно розуміти динамічний процес трансформації різних форм взаємодії економічних суб'єктів, що відбувається відповідно загальносвітовим тенденціям з метою підвищення власної ефективності функціонування та виживання у сучасному конкурентному середовищі через механізми співпраці та кооперації.

У результаті проведеного дослідження виявлено, що інтеграція та концентрація капіталу і виробництва є взаємообумовленими процесами, оскільки, з одного боку, в основі інтеграційних утворень знаходиться саме концентрація, з іншого, – виступає головною умовою для подальшого зростання обсягів виробництва, розширення його функціональних зв'язків, відтворення капіталів суб'єктів господарювання з послідовною синхронізацією усіх підсистем в окремих галузях народного господарства.

Водночас необхідно зазначити, що у процесі інтеграційного розвитку економічні суб'єкти знаходяться у постійному пошуку нових форм інтеграції на основі синтезу вже існуючих. Як показує практика, в Україні досить поширеною є вертикально-інтегрована модель бізнесу, зокрема у металургійній галузі, де транснаціональні компанії займають стійкі лідируючі позиції на національному і міжнародному ринках.

1. Мичурина О. Ю. *Теория и практика интеграционных процессов в промышленности: монография* / О. Ю. Мичурина. – М.: ИНФРА-М, 2010.
2. Попов А. А. *Интеграция хозяйствующих субъектов в рыночной экономике : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01* / А. А. Попов. – Воронеж, 2004.
3. Пилипенко А. А. *Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку: [монографія]* / А. А. Пилипенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008.
4. Фрунзе И. А. *Механизм оценки эффективности интеграции экономических объектов* / И. А. Фрунзе // *Економічна кібернетика*. – 2011. – № 1-3 (67-69).
5. Герштейн Е. Ф. *Дифференциация и интеграция в промышленности: теория и практика развития : автореф. дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.05* / Е. Ф. Герштейн. – Минск, 1993.
6. Адашкевич С. П. *Проблемы экономической оценки концентрации производства в перерабатывающей промышленности Республики Беларусь и способы их разрешения* / С. П. Адашкевич // *Економіка и банки*. – 2012. – № 2.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Загальнодоступна інформаційна база даних Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smida.gov.ua>.
9. Качапкіна Ю. В. *Разработка методики оценки эффективности интегрированных формирований в промышленности* / Ю. В. Качапкіна, Г. С. Мерзлікіна // *Вестник АГТУ*. – 2011. – №1.
10. Нікітіна Т. А. *До питання концентрації капіталу та економічного зростання* / Т. А. Нікітіна // *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць* – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – 2007. – Вип.13.